

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

ägnat Lyrik, Prosa, Schriften. Därjämte finns ett litet Anhang: Film och en överblick: Leben, Zeit, Werke. På ett beundransvärt vis har Jan Knopf härmed fört sitt väldiga enmansföretag i hamn. Verket föreligger i nytgåva 1986 med de båda banden i kassett.

Under arbetets gång har Jan Knopf i Karlsruhe samlat kring sig en grupp av Brechtforskare. Han har därjämte tillsammans med Werner Mittenzwei knutits till ett planerat utgivande i 30 band av »den stora kommenterade Berliner- och Frankfurterutgåvan» av Brechts samlade verk. För denna »århundradets Brechtutgåva» svarar i samarbete Suhrkamp (BRD) och Aufbau-Verlag (DDR). »Es bedarf keiner Prophetie, dass Brecht 'der Goethe des 21. Jahrhunderts' werden wird», hävdar Knopf.

Tack vare ett gott samarbete med Brecht-Zentrum i DDR – Direktör är Werner Hecht – har Jan Knopf för det andra bandet av Brechthandboken haft ett bättre utgångsläge än tidigare forskare i BRD. Som ett väsentligt arbetsunderlag betecknar Knopf emellertid Klaus-Detlef Müllers *Brecht-Kommentar zur erzählender Prosa* (München 1980). Sin lyrikkommentar åter vill Knopf karakterisera som »der erste Gesamtüberblick überhaupt». »Exemplarische Einzelanalysen – das gilt andalog für die Prosa – sind so eingefügt und ausgeführt, dass sie für den Leser auf andere Gedichte übertragbar werden.» Med det andra bandet fullföljer Knopf sin från början uttalade intention: »Ich habe einen neuen 'ästhetischen Brecht' zu annonciieren.» Han menar också att den traditionella filologin inte haft gehör för Brechts humor; i *Brecht-Journal* (Suhrkamp 1984) gör han sig själv rentav till talesman för »eine heitere Wissenschaft».

Brecht utgör centralfiguren i Juliane Eckhardts *Das epische Theater* (1983), liksom Hermann Helmers' *Verfremdung in der Literatur* utgiven i serien Erträge der Forschung av Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. I den förra boken görs en boskillnad mellan litteraturvetenskapliga inlägg från BRD och från DDR rörande episk teater, varvid DDR-forskningen ter sig underrepresenterad – Manfred Wekwerths insatser kommer sålunda inte till sin rätt. Juliane Eckhardt betecknar sin bok som »Forschungsbericht» och ger i det andra kapitlet en nyttig aperçu över »Forschungsergebnisse zu den historischen Vorformen des epischen Theaters von Brecht». Här gäller det »Einflüsse» av högst varierande slag som samfällt vittnar om Brechts starka traditionsmedvetande. I det tredje kapitlet slutligen behandlas »das epische Theater in der Nachfolge Brechts» ur vissa perspektiv; fjorton dramatiker figurerar i denna tematiska genomgång som också den är inriktad på tidigare, i sammanhanget relevanta »Forschungsergebnisse».

Hermann Helmers åberopar i inledningen till sin antologi den östtyske Brechtspecialisten Werner Mittenzweits yttrande: »Die Methode der Verfremdung ist viel zu komplex, als dass sie nur auf einem Traditionsbezug zurückgeführt werden könnte.» Helmers skiljer mellan *Verfremdung* i en vidare och en trängre bemärkelse; i den vidare bemärkelsen möter begreppet hos Hegel i hans Sokrates-interpretation liksom i Kierkegaards betraktelse över den sokratiske ironin, de båda arbeten som har fått bilda utgångspunkt. I och med Brecht, som är representerad av tre texter, rör det sig i stället om »Verfremdung als Mittel ästhetischer Gesellschaftskritik». Av inalles arton arbeten, förut publicerade i tidskrifter eller bokpublikationer,

visar sig BRD vara representerat med sex bidrag (därbland av Reinhold Grimm och Jan Knopf), DDR åter av fyra (förutom Brecht). Den ryska formalismen, företrädd av Viktor Sklovskijs uppsats »Kunst als Kunstgriff», blir belyst både genom den västtyska slavisten Renate Lachmann och genom östrikaren Aage A. Hansen-Löve. Helmers har valt att avsluta följden av studier med ett originalbidrag, en uppsats av Rüdiger Hillgärtner om Verfremdungstechnik i Joyces *A Portrait of the Artist as a Young Man*. I sin inledning hävdar Helmers att de i volymer återgivna arbetena erbjuder möjligheter till en »litteraturteoretisk koordinering» och han försöker sig följaktligen på en tablå över »das Stichwort 'Verfremdung in der Literatur'».

Ulf Wittrock

Karin Petherick: *Springa sitt eget lopp. En studie i Per Gunnar Evanders författarskap*. Bonniers. Sthlm 1984.

I Per Gunnar Evanders roman »Ängslans boningar» (1981) beskylls berättaren för att inte ha varit riktigt sann mot sig själv, utan alltför ofta tagit hänsyn till andra: »du sprang nästan aldrig ditt eget lopp och därför utnyttjade du inte dom förutsättningar du hade».

När Karin Petherick hämtar titeln till sin undersökning av Evanders diktning ur denna passage, anger hon samtidigt ett mer begränsat syfte med sin analys. Avsikten är dels att frilägga motiv och temata som konstituerar författarskapet i stort, dels att ställa det mot den samtida litteraturs breddare bakgrund, gentemot vilken Evander ofta stod i opposition, och som utövade ett plågsamt tryck på honom.

Pethericks studie är elegant formulerad och medryckande entusiastisk, om än vanprydd av alltför många korrekturell, och den livfulla framställningen väcker genast intresse för ämnet. På traditionellt vis inleds volymen med en frihandsteckning av Evanders uppväxtmiljö. Såväl hemmet som atmosfären i brukssamhället Sandviken tycks, om än i olika grad, ha dominerats av underlägsenhetskänslor, emotionell tillknäpphet och krav på pliktuppfyllelse. Möjligheterna att fördjupa intellektuella intressen var starkt beskurna, och Evanders egen väg gick slingrande mellan recensionsverksamhet, kroppsarbete, studier vid lärarseminarium och universitet, samt några lärartjänster, innan han anställdes vid Sveriges Radio.

Antalet känslöshämmade, otrygga, ångestridna män, i harnesk mot föräldrar och den uppväxt som format dem, är också mycket stort i Evanders produktion, där medkännande melankoli och uppsluppen humor anger stämningens ytterpoler. Medan romanerna i författarskapets inledande fas helst dröjde vid misslyckandet och den utanförståendes rädsla och flykt, talar de senare texterna snarare om möjligheter till hemkomst, öppenhet och gemenskap, gärna gestaltat i form av kärleken mellan man och kvinna. »Det sista äventyret», romanen från 1973, tycks inleda det senare stadiet. Den innebar samtidigt ett stort publikt genombrott för Evander, och en nyorientering vad gäller den formella tekniken. Absurdismen i förstlingsverken och pseudo-dokumentarismen i romanerna från och med »Uppkomlingarna» (1969) – vilka gav

författarskapet en exklusiv prägel – ersätts nu av en på ytan handfast vardagsrealism, vilken sedan 1978 med »Judas Iskariots knutna händer» även har mutats in nya miljöer och tidsskeden inom författarskapets råjäng. Som tydligt framgår av Pethericks framställning är emellertid den vunna enkelheten endast skenbar, och rymmer åtskilliga mystifikationer, överraskningseffekter och tvetydigheter.

Petherick ägnar uppemot tre fjärdedelar av sin studie åt en kronologisk genomgång av Evanders prosa, från debuten med novellsamlingen »Tjocka släkten» (1965) och de därpå följande sjutton romanerna till och med »Orubbat bo» (1983). (Argumenteringen för att Lillemor Holms »Lungsnäckan» bör tillskrivas Evander är övertygande.) Mot bakgrund av denna energi ter det sig litet svårövertygande att den långa berättelsen »Ensam på vinden med Pelle Kohlberg», som utgavs som Bonniers julbok 1981, ägnas så litet uppmärksamhet. En del texter får en mer lyckad behandling, andra granskas mer förstrött. Ibland dominerar parafrasen, ibland analysen. Någon gång syftar argumenteringen till att teckna en helhetsbild av analysobjektet, i andra fall blir det mest fragmentariska observationer.

Eftersom avhandlingen i en första version (1982) skrevs för en utländsk publik är det naturligt att handlingsreferaten får breda ut sig, men det utrymme de tilldelas i den för en svensk läsekrets tilltänkta volymen är kanske litet väl skrymmande. Resuméerna blir till sist något av självändamål. I en anmärkningsvärd passage diktar Petherick t. o. m. vidare på en roman, och återger vad en av romanfigurerna »kanske [skulle] ha sagt» (s. 162)!

Utrymmet för citat blir härigenom också begränsat, vilket fått till följd att åtskilliga observationer och slutsatser – åtminstone vad läsaren har möjlighet att se – inte har stöd i Evanders egen text, utan i Pethericks sammanfattningar av den.

Det hade ur alla synpunkter varit mer givande om Petherick inskränkt referaten, och i stället utvecklat tankegångar som nu enbart antyds, eller givit belägg för en rad nu obevisade påståenden. Av »många tecken att döma» är berättaren i »Ångslans boningar» identisk med den »Per Gunnar Evander som förekommer i flera av romanerna» (s. 141), heter det, men vilka tecken det är fråga om avslöjas inte. – Avseende »Berättelsen om Josef» (1972) och »Se mig i mitt friska öga» (1980) slår Petherick fast att den »viktiga parallellen mellan de två böckerna» återfinns mellan arbetaren Josef i den förra och författaren Harald i den senare (s. 137), men de väntade belägen uteblir, osv. – I en polemik mot en kritiker som varit oförsynt nog att reagera negativt på en mångtydighet i Evanders text invänder Petherick att »som framgått ovan anser jag» att förklaringen finns »fint antydd» i romanen (s. 153). Letar man sig tillbaka i framställningen finner man påståendet upprepat (s. 149), utan någon hänvisning till romanen ifråga, vilket måste anses vara ett klenk bemötande.

För att vara en litteraturvetenskaplig avhandling är studien välgörande fri från överdrivna komparationer, vidlyftiga påverkningsresonemang och skrymmande lärdom. (Hänvisningarna till Jung och dennes begrepp »persona» och »skugga», s. 157, är ett undantag.) Till de få namn som ändå dras fram hör Strindberg, Kafka, Lagerkvist, Hemingway och P. O. Sundman, vilka genom de absurdistiska inslagen respektive den behaviouristiska berättartekniken verkat inspirerande. Medan Sundman å sin sida

företräder en kunskapsteoretisk skepticism som hävdar medmänniskornas oåtkomlighet, menar Evander däremot i sina senare arbeten att det finns möjlighet till insikt i andra individers inre liv. Petherick har säkert rätt när hon drar denna demarkationslinje mellan de två diktarna (s. 190), men vad som hade varit av betydligt större värde vore att ha fått belyst i vilken mån, och hur, deras olikartade uppfattningar kommit till uttryck i deras verk.

De presenterade analyserna – med en höjdpunkt i en ytterst skarpsinnig dissektion av »Uppkomlingarna», vars karaktär av metaroman understryks – uppehåller sig i huvudsak vid blottläggandet av huvudpersonernas emotionella problem och de lyckade eller fatala utvägar de tar till för att komma tillrätta med sig själva. Av stort intresse är också den fortlöpande diskussion av författarrollen, ibland i allegorins form, som Evander för i sina böcker. Övertygande visar Petherick förekomsten av en rad författarmetaforer i texterna: fotografen, anekdotberättaren, psykoterapeuten, grävaren, brevbäraren, slaktaren. Litet överraskande är det därför att frågan om konstens sanningensvärde och relation till verkligheten inte dryftas mer ingående. I »Tegelmästare Lundin och stora världen» (1970) framstår fotografiet som en förvrängning, eller t. o. m. som en renodlad motsats till den avbildade verkligheten, och två år senare återkommer problematiken i ny form i »Berättelsen om Josef»; i klippbordet ser jag bara avbildningar av verkligheten:

»Eller är det kanske någonting mer? Skapas någonting annat när man slår sönder verkligheten i små delar och sedan sätter ihop dem igen, är summan av delarna någonting mer än helheten? Vi upplever ju verkligheten också i delar, också i verkligheten växlar ju bilderna i intensitet; det märks ju inte minst när man ska plocka fram verkligheten med hjälp av minnet.» (s. 85, Delfinuppl. 1976)

Här finns säkert en fruktbar väg in i de två romanerna, och flera med dem, och en mer väsentlig frågeställning än den Petherick tar upp, och som mynnar ut i den biografiskt orienterade hypotesen att Evander i den tidigare volymen gestaltat sin »egen lösning på frågan om konstnärnsrollen», dvs. en förening av plågsam, isolerad skrivarverksamhet och lustbetonat förvärvsarbete i grupp (s. 63)!

»Varsågod, ingenting kan hindra dig längre, berättelsen om en människa är det viktigaste som finns att berätta!», skriver Evander i romanen från 1972 (Delfinuppl., s. 12). Som Petherick uttryckligen betonar fanns emellertid åtskilliga spärrar. En av de mest fängslande trådarna i hennes studie kartlägger den vända författaren kände, och de strategier han utnyttjade för att värja sin individualism mot 1960- och 70-talens krav på ideologisk likriktning. Det fria fabulerandet tedde sig nära nog ansvarslost i ett litteraturklimat som alltmer hängav sig åt dokumentärgenre och fakticitet med politiska övertoner. Såväl i romanen »Uppkomlingarna» som i hörspelet »Det är redan mörkt, Horst Müller måste väckas» (1973) använder sig Evander av den av Sven Lindqvist i »Myten om Wu Tao-tzu» populariserade bilden av konstnären som stiger in i sin skapelse. Lindqvists förkastelsedom över en upphöjd, passiv konst, avskild från den politiska verkligheten, motsvaras emellertid hos Evander av ett subtilt försvar för »individualistiskt känslomässigt engagemang» och för diktens »magiska egenskaper», så mycket mer verkningsfullt som det framförs i den vid denna tid snarast obligatoriska

dokumentära formen (s. 57, s. 175). Den privata problematiken ges ett sken av respektabilitet genom att stöpas i den form tiden fordrade. I »Berättelsen om Josef» förekommer i symbolikens spegel t. o. m. en gestaltning av hur det krävda, dokumentära materialet, distansen, omöjliggör den misstänkliggjorda inlevelsen (s. 185 f.).

Evanders benägenhet att uppträda som romanfigur i de egna texterna, liksom dessas karaktär av metaroman, vill Petherick tolka som en protest i dokumentärens skepnad mot skedets förakt för illusionsromanen, och som ett försvar för själva fiktionen (s. 187 ff.). Här hade en bredare bakgrundsteckning varit önskvärd. Även om det sena 60-talets doktriner säkerligen utgör Evanders främsta angreppsmål, förefaller det litet snävt att begränsa framställningen till enbart denna epok. Ahlins och Gyllenstens attacker mot den »rena konsten» borde ha vidrörts i sammanhanget och givit ett djupperspektiv åt debatten.

Efter de gedigna avsnitt som ägnats Evanders prosakonst avrundas genomgången av ett mindre kapitel, där den dramatiska produktionen behandlas: hörspel, TV-filmer och scenpjäser. Också här breder referaten ut sig, men i detta fall är det mer försvarbart, eftersom åtskilliga av verken är ytterst svåra att tillgå. I konsekvens med sin inriktning på innehållsanalys och tematiska variationer diskuterar Petherick inte genre-mässiga karaktäristika, eller element som hänger samman med mediets möjligheter och begränsningar. Distanseringseffekterna och den dokumentära formalismen i Evanders prosa ersätts i dramatiken av en mer rättfram vardagsrealism. Samtidigt får det övernaturliga, det lyriska, symboliska och på gränslinjen till mystik liggande större utrymme. Personer flyger, går på vatten eller blir osynliga. Pethericks begränsning av sitt undersökningsfält, där stil och språk lämnats utanför, blir här mycket påtaglig. Evanders egenartade röst, som rör sig fritt mellan Bibel och protokoll, utredningsprosa och vardagsjargong, förtjänar som Petherick framhåller en egen undersökning. En sådan kunde lämpligen ta sin utgångspunkt i den dramatiska genren, där så mycket beror av dialoger och den individualiserade språkföringen.

Avslutningsvis konstaterar Petherick att medan Evanders berättarteknik skiftat, har böckernas budskap varit bestående: »människor är i behov av tröst och av mänskliga relationer byggda på förtroende och självaktning» (s. 191). Individens självkänedom förutsätter att var och en går i närkamp med sitt förflutna, och tar ansvar för den egna skulden och framtiden. Med formeln »sektulariserad kristendom» (s. 154) vill Petherick ge ett koncentrat av innebörden i Evanders författargärning.

Pär Hellström

Karl Erik Rosengren: *The Climate of Literature. Sweden's Literary Frame of Reference, 1953–1976*. (Cultural Indicators. The Swedish Symbol System, 1945–1975. Report No 5.) Studentlitteratur. Lund 1983.

Sociological Aspects of the Literary System hette den avhandling från 1968, där Karl Erik Rosengren såg till att praktisera det kvantitativa synsätt på litteraturen, som han i samhällsvetarnas och lingvisternas efterföljd pläderade för i stridskriften *Litteraturvetenskap* från 1966. Den nu föreliggande boken om det litterära klimatet utgör i allt

väsentligt en fullföljning av avhandlingen. Nyckelbegreppet är fortfarande "omnämmande (mention)"; det handlar om de namn som nämns i recensionier av andra skönlitterära verk. Rosengrens undersökning nu fogar sig till en rad andra där han inspirerats företräda för historia, statsvetenskap, sociologi, teologi etc. Omnämmandena har alltså under de mellanliggande femton åren hunnit bli en av flera kulturindikatorer som kommer till användning för att kartlägga det svenska symbolsystemet under efterkrigstiden. Recensionerna har undersökts parallellt med dödsannonser, varumärkesannonser och ledare. Ingen kan ta miste på att Rosengren har en central ställning inom den svenska masskommunikationsforskningen.

Rosengren behöver något som lätt låter sig räkna. Han väljer alltså de omnämnda eller antydda författarnamnen, och de ska, för att hans resonemang ska ha något värde, tillsammans utgöra ett mått på den samlade dagspresskritikens och i vidare mening samtidens associationsfär. Jag har aldrig kunnat hålla med honom om att dessa omnämmanden är något särskilt bra mått, och det intrycket förstärks närmast i den nya undersökningen. Rosengren får visserligen totalt sett fram ett mycket stort material ur sina drygt sexton tusen recensionier, men räknat per recension är omnämmandena ändå förvånansvärt få, inte ens ett per anmälning. Den som någon gång prövat egen recensionsverksamhet, ska nog också säga sig att det inte alltid är rätt namn som antyds. Man tänker Ekelöf många gånger inför nya diktsamlingar men man säger det långt ifrån alltid. De verkligt betydelsefulla tenderar att bli underskattade. Bäst tror jag att Rosengrens metod lämpar sig för de lite plötsligt uppdykande namnen, som alla på en gång börjar tala om, t. ex. företrädarna för den nya franska romanen.

Invändningen är inte oviktig, men det finns därför inte anledning att strax säga av de resonemang som Rosengren nu utvecklar på basis av dessa enskilda omnämmanden. Han har en del att säga om själva den litterära utvecklingen, och det mest intressanta knyter sig till 60-talsutvecklingen. Mått med hans mått har den fått överdrivna proportioner; svängningen och radikaliseringsen var inte så tvär som man ofta sagt. Frågan är sedan om det är verkligheten eller metoden som slår fel. Det finns kanske förändringar som inte låter sig belägga i siffror på det här viset.

På några punkter vill Rosengren alltså korrigerade de allmänna dragen i den litterära utvecklingen, varvid han ofta har svårt att hitta diskussionspartners utanför översiktens sfär. Det är under alla omständigheter lätt att se att själva recensionsverkligheten inte haft något större intresse för honom hur många recensionier han än låtit bearbeta. Det är exempelvis mera i förbigående som man får några intressanta besked om de kvinnliga kritikernas insats liksom om recensenternas, författarnas och de omnämndas ålder.

Men Rosengrens huvudsakliga intresse är de långsiktiga och generella slutsatserna. Ytterligare utvecklande sitt modelltänkande menar han sig kunna nå fram till en viss lagbundenhet i den litterära världen. Han ritar ryktenas kurva och visar med vilken obevlig lagbundenhet som berömmelsen sjunker undan. Vid nästa århundrades ingång närmar sig många diktargenerationer nollstrecket. Vi, som tror mera på traditionen, får väl se till att motverka dessa dystra men nyttiga besked.

Per Rydén